

**ΠΡΑΓΜΑΤΟΛΟΓΙΚΕΣ ΙΚΑΝΟΤΗΤΕΣ ΣΕ ΠΑΙΔΙΑ ΜΕ ΔΙΑΤΑΡΑΧΕΣ ΣΤΟ
ΦΑΣΜΑ ΤΟΥ ΑΥΤΙΣΜΟΥ: ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΚΑΙ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ**

**PRAGMATIC COMPETENCES IN CHILDREN WITH AUTISM SPECTRUM
DISORDERS: EVALUATION AND INTERVENTION**

της

Ζωής Χατζησαββίδου

Μεταπτυχιακή διατριβή που υποβάλλεται

στην τριμελή επιτροπή για την απόκτηση του μεταπτυχιακού τίτλου του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών Εξειδίκευσης του Τ.Ε.Φ.-Δ.Π.Θ. σε συνεργασία με το Ε.Κ.Ε.Φ.Ε. Δημόκριτος – Ινστιτούτο Πληροφορικής και Επικοινωνιών με τίτλο: «Εξειδίκευση στις Τ.Π.Ε. και Ειδική Αγωγή – Ψυχοπαιδαγωγική της ένταξης»

Εγκεκριμένο από την τριμελή επιτροπή:

1^{ος}Επιβλέπων: Χριστίνα Συριοπούλου-Δελλή, Αν. Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

2^{ος} Επιβλέπων: Δρ. Αγάθη Σταθοπούλου, Συνεργαζόμενη Ερευνήτρια, Ε.Κ.Ε.Φ.Ε. «Δ»

3^{ος} Επιβλέπων: Δρ. Ιφιγένεια Δόση

Κομοτηνή/Αθήνα

2021

Περίληψη

Ο αυτισμός στη σημερινή εποχή ορίζεται πλέον ως φάσμα και αποτελεί μία πολύπλοκη νευροαναπτυξιακή διαταραχή, η οποία φαίνεται να επηρεάζει πολλές πτυχές της λειτουργικότητας ενός ατόμου. Παρά το γεγονός ότι το «αίνιγμα του αυτισμού», αποτελεί αντικείμενο πολλών ερευνών, τα αίτια της διαταραχής δεν είναι επαρκώς κατανοητά και υπάρχουν ακόμα ελλείψεις σε πολλά θέματα γύρω από αυτόν. Τα άτομα με διαταραχή αυτιστικού φάσματος (ΔΑΦ), αποτελούν μία ετερογενή ομάδα, και μπορεί κανείς να συναντήσει μεγάλη ποικιλία κλινικής έκφρασης. Ένα από τα σημεία που εμφανίζουν ανομοιογένεια είναι ο γλωσσικός φαινότυπος, καθώς κάποια άτομα με αυτισμό αποτυγχάνουν να αναπτύξουν λεκτική επικοινωνία, ενώ άλλα έχουν ευχέρεια στις γλωσσικές δεξιότητες. Ένα όμως, από τα καθολικά χαρακτηριστικά, που εντοπίζεται σε όλα τα άτομα στο φάσμα του αυτισμού, αποτελούν οι δυσκολίες στον πραγματολογικό τομέα της γλώσσας και στην κοινωνική επικοινωνία. Η πραγματολογία αφορά την κοινωνική χρήση της γλώσσας, σε συγκεκριμένα πλαίσια με σκοπό τη μεταφορά και την έκφραση σημασιών, όπως επίσης και τη γνωστική, συναισθηματική και κοινωνική οπτική της γλώσσας, η οποία επηρεάζεται από την κουλτούρα. Πραγματολογία και κοινωνική επικοινωνία με λίγα λόγια αφορούν την πραγμάτωση της γλώσσας σε κοινωνικά πλαίσια, κατάλληλα και αποδεκτά από το κοινωνικό σύνολο. Το πρώτο μέρος λοιπόν της παρούσας εργασίας, αναφέρεται στις απαραίτητες πληροφορίες σχετικά με το φάσμα των διαταραχών, από τον ορισμό μέχρι και το κομμάτι της θεραπείας. Σε αυτό συμπεριλαμβάνονται τα χαρακτηριστικά, τα διαγνωστικά κριτήρια, τα οποία μας οδηγούν σε ένα πιο έγκυρο αποτέλεσμα, η συμπτωματολογία στον τομέα της πραγματολογίας, χρήσιμα εργαλεία που βοηθούν τους ειδικούς και τους επαγγελματίες υγείας στη διάγνωση και στον εντοπισμό πραγματολογικών δυσκολιών, αλλά και αποτελεσματικά προγράμματα παρέμβασης, ειδικά στον τομέα της επικοινωνίας και της πραγματολογίας, που

αποτελούν ένα βασικό κομμάτι στην προσπάθεια αντιμετώπισης του φάσματος των διαταραχών. Στο δεύτερο και τελικό μέρος αυτής της εργασίας υπάρχει η μελέτη περιστατικού ενός παιδιού 11 ετών, με ήπια διαταραχή φάσματος. Στο συγκεκριμένο παιδί εφαρμόζεται αξιολόγηση και εντοπίζονται δυσκολίες στον πραγματολογικό τομέα και στην επικοινωνία, οι οποίες φαίνεται να συνάδουν με όσα αναφέρονται βιβλιογραφικά. Έπειτα σχεδιάζεται ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα παρέμβασης, με στόχο τη βελτίωση αυτών των δυσκολιών. Σε κάποιες από τις δυσκολίες παρατηρείται βελτίωση στις δεξιότητες του παιδιού, αλλά σε γενικές γραμμές, όσον αφορά την πραγματολογία, φαίνεται να χρειάζεται περισσότερο χρόνο για να υπάρξει εμφανή βελτίωση και γενίκευση των γνώσεων.

Λέξεις κλειδιά: Λόγος, Επικοινωνία, Αυτισμός, Διαταραχές Αυτιστικού Φάσματος, Πραγματολογία, Πραγματολογικές δεξιότητες-αυτισμός, Αξιολόγηση, Παρέμβαση.

Βιβλιογραφία

Adams, C. (2013). Προγράμματα παρέμβασης για παιδιά με πραγματολογικές γλωσσικές διαταραχές. Στο Norbury, C. F., Tomblin, J.B., & Bishop, D.V.M. (επιμ.). *Κατανοώντας τις αναπτυξιακές γλωσσικές διαταραχές. Από τη θεωρία στην πράξη*. Αθήνα: Gutenberg.

Adams, C. (2002). Practitioner Review: The assessment of language pragmatics. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 43 (8), 973–987.

Ashwood, K.L., Buitelaar, J., Murphy, D., Spooren, W., & Charman, T., (2015). European clinical network: autism spectrum disorder assessments and patient characterization. *Eur Child Adolesc Psychiatry*, 24, 985-995. <https://doi.org/10.1007/s00787-014-0648-2>

Βογινδρούκας, Ι. (2005). Πραγματολογικές δεξιότητες σε παιδιά με αυτισμό. *Ψυχολογία (Ελ.Ψ.Ε.)*, 12(2), 276-292.

Brukner-Wertman, Y., Laor, N., & Golan, O. (2016). Social (pragmatic) communication disorder and its relation to the autism spectrum: dilemmas arising from the DSM-5 classification. *J Autism Dev Disord*, 46(8), 2821-2829. DOI: 10.1007/s10803-016-2814-5

Γενά, Α. (2002). *Αυτισμός και διάχυτες αναπτυξιακές διαταραχές. Αξιολόγηση, Διάγνωση, Αντιμετώπιση*. Αθήνα: Leader Books.

Carlsson, L.H., Norrelgen, F., Kjellmer, L., Westerlund, J., Gillberg, C., & Fernell, E. (2013). Coexisting disorders and problems in preschool children with autism spectrum disorders. *The scientific Publishing Journal*. <https://doi.org/10.1155/2013/213979>

Datta, A.K. (2018). Social (pragmatic) communication disorders and autism spectrum disorder. *Arch Dis Child*, 101(8), 745-751. doi: 10.1136/archdischild-2014-306944.

Ζαχάκου, Ζ. (2015). Πραγματολογία και προβλήματα λόγου- τρόποι αντιμετώπισης. *Πρακτικά 5ου Πανελλήνιου Συνεδρίου Επιστημών Εκπαίδευσης*, (σελ. 482-

491).Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. DOI: <http://dx.doi.org/10.12681/edusc.225>

Gaus, L. V. (2019). *Αυτισμός και ποιότητα ζωής*. Θεσσαλονίκη: Ροτόντα.

Heward, W. L. (2011). *Παιδιά με ειδικές ανάγκες. Μία εισαγωγή στην ειδική εκπαίδευση*. Αθήνα: Τόπος. σελ.251-284.

Hodges,H., Fealko,C.,& Soares,N. (2020). Autism spectrum disorder: definition, epidemiology, causes and clinical evaluation. *Transl Pediatr*, 9, 55-65. DOI: 10.21037/tp.2019.09.09

Hoff, E. (2009). *Language Development*.Belmont, California: Wadsworth/Cengage Learning.

Hyman,S.L., Levy,S.E.,&Myers,S.M. (2020).Identification, evaluation and management of children with autism spectrum disorder. *Pediatrics*,145(1). DOI: 10.1542/peds.2019-3447

Hyter,Y.,Vogindroukas,I.,Chelas,E.N.,Paparizos,K., Kivrakidou,E.,&Kaloudi,V.(2017). Differentiating autism from typical development: Preliminary findings of greek versions of a pragmatic language and social communication questionnaire. *Folia Phoniatr Logop*, 69, 20-26. DOI: 10.1159/000479277

Κανάκης, Κ. (2007). *Εισαγωγή στην πραγματολογία, γνωστικές και κοινωνικές όψεις της γλωσσικής χρήσης*. Αθήνα: Εκδόσεις Εικοστού Πρώτου.

Κατή, Δ. (2009) . *Γλώσσα και επικοινωνία στο παιδί*. Αθήνα : Τζιόλας.

Κατσουγκρή, Α. (2014). *Οδηγός εξατομικευμένου εκαπιδευτικού προγράμματος για μαθητές με αυτισμό*. Αθήνα. Ινστιτούτο Εκαπιδευτικής Πολιτικής: Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων.

Keen,D., Rodger,S., Doussin,K., & Braithwaite,M. (2007).A pilot study of the effects of a social-pragmatic intervention on the communication and symbolic play of children with autism. *The national Autistic Society*, 11(1), 63-71. DOI: 10.1177/1362361307070901

Klin, A., Jones, W., Schultz, R., Volkmar, F. (2003). The enactive mind, or from actions to cognition: lessons from autism. *Philosophical Transaction Royal Society London*, 358, 345-360.

Klin, A., Jones, W., Schultz, R., Volkmar, F., & Cohen, D. (2002). Defining and quantifying the social pragmatic phenotype in autism. *Am J Psychiatry*, 159(6), 895- 908.

Κουτούβελι, Χ., Παρούση, Α. Σ., Αντωνίου, Α. Σ. (2018). Παρέμβαση κοινωνικοποίησης ενός παιδιού με αυτισμό στο γενικό σχολείο. *Πρακτικά 8ου Πανελλήνιου Συνεδρίου Επιστημών Εκπαίδευσης*, (σελ. 533-566). Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. DOI: <http://dx.doi.org/10.12681/edusc.2701>

Lebersfeld, J.B., Swanson, M., Cles, C.D., O'Kelley, S.E. (2020). Systematic review and meta-analysis of the clinical utility of the ADOS-2 and the ADI-R in diagnosing autism spectrum disorders in children. *Journal of Autism and Developmental Disorders*. <https://doi.org/10.1007/s10803-020-04839-z>

Loucas, T., Charman, T., Pickles, A., Simonoff, E., Chandler, S., Meldrum, D., & Baird, G. (2008). Autistic symptomatology and language ability in autism spectrum disorder and specific language impairment. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49(11), 1184-1192.

Loukusa, S., Mäkinen, L., Kuusikko-Gauffin, S., Ebeling, H., & Leinonen, E. (2018). Assessing social pragmatic inferencing skills in children with autism spectrum disorder. *Journal of Communication Disorders*, 73, 91-105. <https://doi.org/10.1016/j.jcomdis.2018.01.006>.

Μαυροπούλου, Σ. (2011). Αποτελεσματικές εκπαιδευτικές προσεγγίσεις και διδακτικές στρατηγικές για τα παιδιά στο φάσμα του αυτισμού. Στο Παντελιάδου, Σ., & Αργυρόπουλος, Β. (Επιμ.). *Ειδική Αγωγή: Από την έρευνα στη διδακτική πράξη*. (σελ. 83-134). Αθήνα: Πεδίο.

Μότσιου, Ε. (2017). *Εισαγωγή στην ανάπτυξη της γλώσσας*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.

Papadopoulos, D. (2018). A General Overview of the Pragmatic Language-Social Skills and Interventions for Children with Autism Spectrum Disorders. *Autism Open Access*, 8:225. DOI: 10.4172/2165-7890.1000225

Παπαδοπούλου, Α. (2012). *ROWPVT & EOWPVT : μια συνδυαστική τους πιλοτική μεταφορά και αξιολόγησή σε παθολογικό δείγμα ηλικίας από 4 ετών έως 4 ετών και 11 μηνών* (πτυχιακή εργασία). Ιωάννινα: Τ.Ε.Ι. Ηπείρου.

Παπαηλιού, Χ. Φ. (2016). *Η ανάπτυξη της γλώσσας. Θεωρητικές προσεγγίσεις και ερευνητικά δεδομένα από την τυπική και αποκλίνουσα γλωσσική συμπεριφορά*. Αθήνα: Παπαζήση.

Παπαντωνίου, Μ. & Καμπούρογλου, Μ. (2003). *Ανάπτυξη και διαταραχές της επικοινωνίας και του λόγου στον αυτισμό*. ΥΠΕΠΘ-ΕΠΕΑΕΚ.

Parsons, L., Cordier, R., Munro, N., & Joosten, A. (2019). A play-based-mediated pragmatic language intervention for school-aged children on the autism spectrum: predicting who benefits most. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 49, 4219-4231. DOI: 10.1007/s10803-019-04137-3

Parsons, L., Cordier, R., Munro, N., Joosten, A., & Speyer, R. (2017). A systematic review of pragmatic language interventions for children with autism spectrum disorder. *PLoS ONE*, 12(4). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0172242>

Πασχαλοπούλου, Α. (2018). *Πραγματολογικές δεξιότητες σε παιδιά με ΔΑΦ. Η χρήση οπτικού υλικού για την κατανόηση των παρομοιώσεων* (διπλωματική εργασία). Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών,

Paul, R. (2008). Interventions to improve communication in autism. *Child Adolesc Psychiatry Clin N Am*, 17, 835-856.

Παυλίδου, Θ. (1995). *Επίπεδα γλωσσικής ανάλυσης*. Θεσσαλονίκη : Παρατηρητής.

Πουλπούλογλου, Ν. (2019). Μελέτη περίπτωσης παιδιού με αυτισμό: Διδακτικές παρεμβάσεις εντός της τάξης της γενικής εκπαίδευσης. Πρακτικά 6ου Συνεδρίου «Νέος Παιδαγωγός», (σελ. 1923-1930). Αθήνα.

Prelock, P.J., & Nelson, N.W. (2012). Language and communication in autism: An integrated view. *Pediatr Clin N Am*, 59, 129-145. DOI: 10.1016/j.pcl.2011.10.008

Reed, G. M., First, M. B., Kogan, C. S., Hyman, S. E., Gureje, O., Gaebel, W., Maj, M., Stein, D. J., Maercker, A., Tyrer, P., Claudino, A., Garralda, E., Salvador-Carulla, L., Ray, R., Saunders, J. B., Dua, T., Poznyak, V., Medina-Mora, M. E., Pike, K. M., Ayuso-Mateos, J. L., Kanba, S., Keeley, J. W., Khoury, B., Krasnov, V. N., Kulygina, M., Lovell, A. M., Mari, J. J., Maruta, T., Matsumoto, C., Rebello, T. J., Roberts, M. C., Robles, R., Sharan, P., Zhao, M., Jablensky, A., Udomratn, P., Rahimi-Movaghar, A., Rydelius, P. A., Bährer-Köhler, S., Watts, A. D., Saxena, S. (2019). Innovations and changes in the ICD-11 classification of mental, behavioural and neurodevelopmental disorders *World Psychiatry*, 18(1).

Reichow, B., Salamack, S., Paul, R., Volkmar, F. R., & Klin, A. (2008). Pragmatic assessment in autism spectrum disorders. A comparison of a standard measure with parent report. *Communication Disorders Quarterly*, 29(3), 169-176.

Silleresi, S., Prévost, P., Zebib, R., Bonnet-Brilhault, F., Conte, D., & Tuller, L. (2020). Identifying language and cognitive profiles in children with ASD via a cluster analysis exploration: implications for the new ICD-11. *Autism Res*, 13, 1155–1167.

Simms, M. D., & Jin, X. M. (2015). Autism, language disorders and social (pragmatic) communication disorder: DSM-V and differential diagnoses. *Pediatrics in Review*, 36(8), 355-363. DOI: <https://doi.org/10.1542/pir.36-8-355>

Stein, D. J., Szatmari, P., Gaebel, W., Berk, M., Vieta, E., Maj, M., De Vries, Y. A., Roest, A. M., De Jonge, P., Maercker, A., Brewin, C. R., Pike, K. M., Grilo, C. M., Fineberg, N. A., Briken, P., Cohen-Kettenis, P. T., & Reed, G. M. (2020). Mental, behavioral and neurodevelopmental disorders in the ICD11: an international perspective on key changes and controversies. *BMC Medicine*, 18(21). <https://doi.org/10.1186/s12916-020-1495-2>

Συριοπούλου-Δελλή,Χ.,Αντωνίου,Α.Σ.,&Κυραγιάννη,Π. (2015). Αξιολόγηση αισθητηριακής εξέλιξης παιδιών με αυτισμό με βάση τον δείκτη Cramér's V. *Πρακτικά 9ου Πανελλήνιου Επιστημονικού Συνεδρίου Ειδικής Αγωγής*,(σελ. 92-104), Αθήνα: Πανελλήνιος Επιστημονικός Σύλλογος Ειδικής Αγωγής, Π.Ε.Σ.Ε.Α.

Syriopoulou-Delli,C. K.,Agaliotis,I.,&Papaefstathiou,E. (2016).Social skills characteristics of students with autism spectrum disorder. *International Journal of Developmental Disabilities*, 35-44. <https://doi.org/10.1080/20473869.2016.1219101>

Tafiadis,D.,Mokas,A.,Chorevas,K., Tafiadi,M. (2010). The Expressive and the Receptive One Word Picture Vocabulary test (EOWPVT & ROWPVT).A combine pilot study and validation of the tests' in normal Greek population – aged from 12 years till 12 years and 11 months.*Annals of General Psychiatry*, 9.

Tesink,C.M.J.Y.,Buitelaar,J.K.,Petersson,K.M.,Van der Gaag,R.J.,Kan,C.C., Tendolkar,I.,&Hagoort,P.(2009). Neural correlates of pragmatic language comprehension in autism spectrum disorders. *Brain*, 132(7), 1941-1952. <https://doi.org/10.1093/brain/awp103>

Τραντού,Χ.&Βαρσαμίδου,Δ.(2019).*Η συμβολή των comic στην ενίσχυση επικοινωνιακών-κοινωνικών δεξιοτήτων σε παιδιά τυπικής ανάπτυξης και παιδιά με ΔΑΦ*. Πανεπιστήμιο Κρήτης: Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης Κέντρο Μελέτης και Έρευνας Ιστορίας της Εκπαίδευσης και του Διδακτικού Επαγγέλματος (ΚΕΜΕΙΕΔΕ).

Visser, S.,&Tops, W. (2017). Social pragmatic communication disorder and autism spectrum disorder: two of a kind? A narrative review.*Ann Psychiatry Ment Health* 5(6): 1121.

Volden,J.,Coolican,J.,Garon,N.,White,J.,&Bryson,S. (2009). Brief report: Pragmatic language in autism spectrum disorder: Relationships to measures of ability and disability. *J Autism Dev Disord*, 39,388-393.

Ying Sng, C., Carter, M., &Stephenson, J. (2018).A systematic review of the comparative pragmatic differences in conversational skills of individuals with autism.

Autism& Developmental Language Impairments, 3, 1-24.

<https://doi.org/10.1177/2396941518803806>

Φρανσίς, Κ. (2007). *Διάχυτες αναπτυξιακές διαταραχές ή διαταραχές του αυτιστικού φάσματος*. ΥΠΕΠΘ-ΕΠΕΑΕΚ.

Πηγές

Βιβλία

Howlin,P, Baron-Cohen,S.,& Hadwin,J. 2013. *Εκπαιδεύοντας τα παιδιά με αυτισμό στην ανάγνωση του νου. Ένας πρακτικός οδηγός*. (μτφρ. και επιμ. Ε.Λουβρου).Χανιά: Γλαύκη.

Συλλογικό έργο-Κέντρα ikid. 2014. *Κοινωνικές καταστάσεις. Δραστηριότητες ανάπτυξης κοινωνικών δεξιοτήτων με κάρτες*. (επιμ. Ν.Άγα). Urbility.

Συλλογικό έργο-Κέντρα ikid. 2014. *Κοινωνικά συμπεράσματα.Ένα διαδραστικό παιχνίδι με κάρτες*.(επιμ. Ν.Άγα). Urbility.

Ιστοσελίδες

Κατηγοριοποίηση:

- ⇒ <https://www.logosepikinonia.gr/>
- ⇒ <https://www.prekinders.com/?s=car+same+different>
- ⇒ <https://oneirologiosite.wordpress.com/>

Αλληλουχίες εικόνων-σειροθέτηση:

- ⇒ <https://www.stologomas.gr/allhlouxies-eikonwn/>

Μοτίβα :

- ⇒ <https://www.thrania.com/>
- ⇒ <https://emathima.gr/%CE%BC%CE%BF%CF%84%CE%AF%CE%B2%CE%B1/>

Παρομοίωση:

- ⇒ https://teachergeorgiasclass.weebly.com/uploads/4/5/0/7/45072177/%CE%A3%CF%80%CE%B9%CC%81%CF%84%CE%B9_%CE%BC%CE%B5_%CE%BA%CE%B7%CC%81%CF%80%CE%BF%CE%BD_3.pdf
- ⇒ http://tadefterakiablogaroun.blogspot.com/2014/11/blog-post_31.html

Παροιμίες-αινίγματα:

<https://www.the-pandas.gr/%CF%83%CF%87%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%B7%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CE%AF%CE%B1/%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%BF%CE%B9%CE%BC%CE%AF%CE%B5%CF%82>